

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

HISTORIA RERUM RUSTICARUM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA AGRÁRTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

Szerkesztőség: Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, 1367 Budapest 5. Pf. 129.
Budapest XIV. Városliget, Vajdahunyadvár

Szerkesztőbizottság:

Estók János (főszerkesztő), Fehér György (szerkesztő), Kaposi Zoltán (szerkesztő),
Novák László Ferenc, Orosz István (szerkesztő), Papp Klára (szerkesztő),
Nigel Swain [Nagy-Britannia], Tóth Pál Péter, Varga Zsuzsanna (szerkesztő)

Szerkesztőségi titkár: Lázár Éva

TARTALOM

TANULMÁNYOK

PÓSÁN László: A magyar bor a középkori Poroszországban	1
ESTÓK János: Szapáry Gyula, az önálló földművelésügyi tárca megszervezője	13
KAPOSI Zoltán: Zala megye gazdasága a Trianon utáni évtizedben	47
FEHÉR György: Károlyi Gyula gróf és Károlyi Melinda grófnő uradalmainak gazdálkodása, különös tekintettel a két világháború közötti időszakra	77
MONOK István: Megfontolások és kiindulópontok a tokaji bor történetének kutatásához	133

KÖZLEMÉNYEK

SURÁNYI Dezső: Bodor Pál és házsongárdi gyümölcsfaiskolája	141
KIRÁLY Evelin: Erdőgazdálkodási viszonyok a munkácsi-szentmiklósi uradalom területén a 19. század második felében	155
KOVÁCS Eszter Katalin: Az uradalmi cselédek lakhatási körülményeinek változása az 1907. évi cselédtörvény hatására a vép–szöllős–pecöli hitbizományi uradalom példáján	167
HALÁSZ Imre: Egy derékba tört vadászkarrier. Teleki Béla gróf vadászatai a két világháború között	181
LUKA Dániel: Az 1967. évi földtörvény keletkezésének a története	205

KRÓNIKA

Gorun-Kovács György (1949–2022) (PAPP Klára)	225
--	-----

SZEMLE

Varga Zsuzsanna: <i>The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country</i> . Rowman and Littlefield, New York 2021 (SCHLETT András)	229
--	-----

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE*
A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
e-mail-cím: agrartortszemle@mmgm.hu

LUKA DÁNIEL

AZ 1967. ÉVI FÖLDTÖRVÉNY KELETKEZÉSÉNEK A TÖRTÉNETE

ABSTRACT

DÁNIEL LUKA: THE LEGAL HISTORY OF THE LAND LAW OF 1967

In the decades following the announcement of collectivization, several attempts were made to create a land law in Hungary. This study examines the legal history of one of the products of this legislative process, namely Law No. 4 of 1967. During the “new course”, the preparation of a new civil code began, simultaneously with the intention to promulgate a land law and a new cooperative law. Settling land ownership and land use relations was on the agenda during the partial restoration of private property and during and after mass collectivization. The possibility to guarantee private land ownership via legislation to ensure agricultural production became a serious issue in agricultural policy. Furthermore, the ideological limits of the communist party could have been stretched if the property types would have been extended by allowing cooperatives to own land already in the 1950s. From the “new course” onwards, the disagreements intensified not just in agricultural policy, but in legal- and agricultural theory as well. From 1956 across mass collectivization, the preparation of a cooperative and a land law was again on the agenda with some pauses. In the 1960s, the cooperative land ownership was institutionalized as part of the agrarian and economic mechanism reform. Although this achievement served the interest of the cooperatives by breaking through dogmatic principles, the completed land law caused significant changes in land rights and structure, while reduced the importance of private property. The envisaged transformation was thus gradual and resolved the more than a decade old cooperative problem related to land demands of the peasantry.

Keywords: socialization, land policy, land ownership, legislation, nationalization

FÖLDOSZTÁS, KOMMUNISTA FÖLDBIRTOKPOLITIKA ÉS KOLLEKTIVIZÁLÁS, 1945–1953

1945 márciusában jelent meg Magyarországon az a földreformrendelet, amely az egyik legmeghatározóbb földjogi szabályozásnak volt tekinthető a II. világháború végén és az azt követő időszakban. A mezőgazdaság szovjet mintájú kollektivizálásának kihirdetése után, 1949-ben zárták le jogilag is a „földreformot”, amelynek felszámolása még hosszú évtizedekig tartott. A jogalkotó és döntéshozó célja a földbirtokszerkezet gyökeres átalakítása volt, méghozzá úgy, hogy korlátozza és megszünteti a földmagántulajdont és a földmagánhasználatot.

1948-ban a bolgár kommunisták vezető alakja, Georgi Dimitrov jelölte meg a követendő irányt, amikor kifejtette a téziseit arról, hogy a szovjet mintától eltérően a „népi demokráciákban” a tömeges kollektivizálás végbemehet a földek előzetes államosítása nélkül.

1967-ig nem volt kimondottan földtörvény Magyarországon az 1945-ös rendelet óta, amelyet törvénybe is iktattak még ugyanabban az évben. Az 1967. október 11-én megjelenő 1967. évi IV. számú törvény a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről egyértelműen földtörvénnyé vált mind a kommunista agrárpolitikában, mind pedig a köztudatban. A Rákosi-korszak első éveiben, egészen az „új szakaszig”, nem merült fel a földjog kodifikációjának kérdése, vagyis a földjogi szabályozás egységes vagy részbeni kódexbe, törvénykönyvbe foglalása. Nem volt sem agráralkotmánya az országnak, sem pedig stabil földkódexe. A szakirodalomban a földjogi kodifikációs kísérletekre alig tértek ki eddig az agrártörténet-kutatók, ezért ez a kutatási téma mind jog-, mind pedig agrártörténeti szempontból is releváns.¹

A TERMELŐSZÖVETKEZETI JOG ÉS A FÖLDJOG KODIFIKÁCIÓJÁNAK KÍSÉRLETEI, 1953–1963

Az 1945-től kezdődő mélyreható társadalmi-gazdasági változások egyik eszközévé a jog vált. 1950-re a szovjet jogrendszer a jogelmélet és jogpolitika követendő mintájává vált, de jól kiemelhető különbségek is hatással voltak a jogi felfogásra. Jelentős kodifikációkra is sor került 1953 előtt, az „új szakasz” egyik legjelentősebb hatása a jogalkotásra azonban az volt, hogy napirendre tűzték a polgári törvénykönyv elkészítését. A jogásztársadalom és a közgazdaságtudomány képviselői között megoszlottak a vélemények arról, hogy az „átmenet” során milyen jogi szabályozásra, illetve milyen gazdasági intézkedésekre van szükség. Nemcsak az úgynevezett NEP-vita, hanem a földjogról és a termelőszövetkezeti jogról folyó vita is jól érdekelteket mindezt.²

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Mezőgazdasági Osztályán dolgozták ki a Politikai Bizottság számára azt a határozati javaslatot, amely komplexen foglalkozott különböző időszzerű földjogi kérdésekkel a tartalékterületek gondos megművelésének biztosítása címszó alatt. Nem sokkal később, 1953. július 29-én a Politikai Bizottság kisebb módosításokkal el is fogadta a javaslatot, immár úgy, hogy az külön a tartalékterületek hasznosításáról szólt. A Minisztertanács rendelete e tárgyban augusztus 2-án, végrehajtási rendelete pedig augusztus 20-án jelent meg. Szeptember 9-én a magántulajdonban lévő földek hasznóbérletéről is megjelent egy rendelet. Ezekkel a jogszabályokkal a földek hasznosítását kívánták biztosítani, míg számos olyan kérdést nem érintett a szabályozás a földtulajdonnal és a földhasználattal kapcsola-

- 1 Az 1957. évi jogalkotást Pál József említette meg egyik írásában, míg a későbbi feldolgozások és történeti munkák általában az 1967. évi földtörvényt foglalják össze, főként a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása miatt.
- 2 LUKA Dániel: A földjog, mint külön jogág és kodifikációjának kérdései Magyarországon 1945–1967. In *A 15 éves PEME XVII. PhD – Konferenciájának előadásai, Budapest, 2018. november 15. Elektronikus könyv*. Szerk. Dr. KONCZ István – SZOVA Ilona. Budapest 2018. 258–270. LUKA, Dániel: A Contradictory Transition: Revisiting Economic Policy during Stalinism and the “New Course” in Hungary 1948–1955. In *X. jubileumi Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2021 tanulmánykötet*. Szerk. KAJOS Luca Fanni – BALI Cintia – PREISZ Zsolt – SZABÓ Rebeka. Pécs 2021. 525–543. LUKA, Dániel: Teaching Land Law: Controversy and Land Policy in Hungary from 1948 to 1968. In *Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results. Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia II*. Eds. KAPOSÍ, Zoltán – RAB, Virág. Pécs 2022. 145–157.

tosan, amelyeket nemcsak rövidebb, hanem hosszabb távon is rendezni kellett volna. Ezt indokolta az is, hogy az „új szakasz” irányvonala sokkal hosszabb gazdasági átmeneti időszakkal számolt, mint a radikális sztálinista-rákosista. Talán ez volt az egyik oka annak, hogy a Mezőgazdasági Osztály az 1953. november 1-ig terjedő munkaterv vázlatában, amely 1953. augusztus 6-i keltezésű, a következőt javasolta: „Javasoljuk, hogy november végéig a Földművelésügyi és az Igazságügyi Minisztérium dolgozzon ki egy egységes, alapvető földjogi törvényt, ami megfelel az átmenet egész szakaszára, tehát a földnacionalizálás bekövetkezéséig, segíti a szocialista tulajdon és a földhasználat kialakulását, megszilárdítását és megfelel a munkás–paraszt szövetség követelményeinek.”³

1953 novemberében született döntés arról, hogy kormánybizottságokat hoznak létre a polgári jog és a büntetőjog kodifikálása céljából.⁴ A bizottságok 1954 elejétől ülészetek, az Igazságügyminisztériumon belül külön bizottság foglalkozott az általános földjogi törvénykönyv előkészítésével.⁵ Ez a bizottság valószínűleg 1955 tavaszáig ülésezett.⁶ A források nem utalnak arra, hogy külön bizottságot hoztak volna létre a termelőszövetkezeti jog kodifikációjához kapcsolódóan, illetve hogy a termelőszövetkezeti törvény elkészítése kezdetét vette volna ekkor. Az alapvető koncepció az volt, hogy a polgári jog kodifikációjával párhuzamosan megtörténik az alapvető földtulajdoni és földhasználati, továbbá a termelőszövetkezeti jogi normák meghatározása. A háttérben 1953 második felétől javából folyt a szövetkezetpolitikáról és annak részelemeréről az elméleti diskurzus. A dogmatikusok a szovjet formulákhoz ragaszkodhattak, míg a reformpártiak a jog által lazíthatnak volna a szovjet mintájú kereteken. A Politikai Bizottság 1954. augusztus 18-i ülésén úgy határozta, hogy nincsen szükség külön termelőszövetkezeti törvényre, mivel a Polgári Törvénykönyv a szövetkezeteket, míg a földjogi törvénykönyv a termelőszövetkezetek földhasználatát fogja részletesebben szabályozni.⁷

1956-ban bekövetkezett az az enyhülés, amely a belpolitikában felgyorsíthatta a desztalinizációt. Elhatározták, hogy a termelőszövetkezetek rugalmasabban alakíthatják ki saját alapszabályukat, és azt is, hogy elkészítenek egy általános, új szövetkezeti törvényt. 1956 szeptemberében már egy feljegyzésben történt említés az új földjogi és termelőszövetkezeti jogi kodifikációs bizottságról, amely 1956 őszén kezdte volna meg működését.⁸ Az új szö-

- 3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Dolgozók Pártja Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály (1948–1956) (a továbbiakban: M-KS 276. f. 93. cs.). 444. ó. e. Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. munkaterv vázlat 1953. november 1-ig. 1953. augusztus 6.
- 4 Nagy Imre első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei I. kötet. 1953. július 10. – 1954. január 15. Szerk. BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos. Budapest 2018. 748–751.
- 5 MNL OL Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Általános iratok (1952–1967). 42. ó. e. 9.640-8/1954. sz. a földjogi törvény rendszerének (tematikájának) tervezete. 1954. május 19.
- 6 A politikai döntéseknek megfelelően azonban tervezhették a későbbiekben is egy földjogi törvény kiadását. Az Igazságügyminisztérium 1955. III. negyedévi munkatervében például a Törvényelőkészítő Főosztály feladatai között található, hogy a kodifikációs bizottság 1955. szeptember 20-ig dolgozza ki a földjogi tematikát. MNL OL Igazságügyi Minisztérium visszaminősített TÜK iratok (1946–1989) (a továbbiakban: XIX-E-1-z.). 75. ó. e. Igazságügyminisztérium Titkársága, 0045/1955. I.M.TÜK. szigorúan titkos sz. az Igazságügyminisztérium 1955. III. negyedévi munkaterve. 1955. július 2.
- 7 MNL OL Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottság (1948–1956) (a továbbiakban: M-KS 276. f. 53. cs.). 190. ó. e. 1954. augusztus 18. 5. Javaslat a polgári törvénykönyv, a földjogi törvény és a büntetőtörvénykönyv egyes elvi kérdéseiről. Igazságügyminisztérium Adminisztratív Osztály, K/11/E/542/1954. szigorúan bizalmas sz. javaslat a Politikai Bizottsághoz a polgári törvénykönyv, a földjogi törvény és a büntetőtörvénykönyv egyes elvi kérdéseiről. 1954. augusztus 16.
- 8 MNL OL Apró Antal miniszterelnök-helyettes (1952–1973). 4. ó. e. 452/VIII/1956. sz. feljegyzés Apró Antal elvtárs részére. 1956. szeptember 26.

vetkezeti törvény, amely ha nem is egészében, de átfogta volna a termelőszövetkezeti jogi anyagot is, kidolgozása 1957 őszéig tartott. Erről Pál József, aki a szövetkezeti jogalkotásban és a szövetkezetpolitika alakításában már bő egy évtizede részt vett, írt egy áttekintést, amely 1997-ben jelent meg az *Agrártörténeti Szemlében*.⁹ Ugyancsak kitért erre a jogalkotási kísérletre az agrárreformok történetét részletesen feltáró Varga Zsuzsanna.

A minta-alapszabályzaton 1953 és 1956 között történtek módosítások. Eközben a termelőszövetkezeteket is érintő földtulajdoni és földhasználati viszonyokról készültek jogi-elméleti munkák, továbbá viták folytak például a háztájiról, a termelőszövetkezeti tagok földmagántulajdonának a jellegéről és a harmadik személyek által közös használatba vont földek tulajdonjogának és földhasználati jogának az állapotáról. Az 1956-os forradalom és az utána bekövetkező események felerősítették a diskurzust mindezekről, és az agrárpolitika változásai is hatással voltak a jogalkotásra. Az 1956-tól ismét meginduló jogszabályalkotás „termékei” lettek volna az általános szövetkezeti törvény és egy, részben az előbbire épülő termelőszövetkezeti földjogi törvény.¹⁰ Miután 1957-ben az általános szövetkezeti törvény elkészítése lekerült a napirendről, a mezőgazdasági szövetkezetekről szóló törvény magában foglalta volna a földtulajdoni és földhasználati viszonyokhoz kapcsolódó kérdések szabályozását. 1958-ban ezek egy részét újra különve tervezték szabályozni, egy törvényerejű rendelet formájában.¹¹ 1959-ben, a tömeges kollektivizálás első szakaszában, végül egy törvényerejű rendelet jelent meg a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és termelőszövetkezeti csoportokról, amelyre általában csak úgy hivatkoznak a szakirodalomban, mint tsz-törvényre.¹²

Az 1957. évi termelőszövetkezeti földjogi törvény a termelőszövetkezeti joghoz kapcsolódó mezőgazdasági földjog termelőszövetkezeti részét külön kodifikálta volna, vagy más-képp megfogalmazva a földjog termelőszövetkezeti joghoz kapcsolódó részét kodifikálta volna külön. Ekkor két olyan jogász volt, akik behatóbban foglalkoztak a földjogi kérdésekkel és részt vettek a jogalkotásban, Seres Imre és Nagy László. Az ötvenes években a magángazdálkodás irányába történő két nagy visszarendeződés, az „új szakasz” és a forradalom utáni időszak nagy hatással lehetett arra, hogy milyen részletszabályokat helyeztek a törvénytervezetekbe, illetve a megjelent jogszabályokba. A folyamatból arra lehet következtetni, hogy elmozdulás történt a dogmatikus, merev szemlélettől, és hogy valamiféle „reformszellemű” fokozatosságot hangsúlyozó, enyhébb módszerek alkalmazását vetítették előre. A földjogi szabályozásban, mivel a földmagántulajdon és a földmagánhasználat korlátozása és meg-

9 PÁL József: Kísérlet szövetkezeti törvény alkotására 1956 szeptembere és 1957 novembere között. *Agrártörténeti Szemle* 1997. 1–2. 225–238.

10 MNL OL Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai (Földrendezési) Főosztály (1945–1967) (a továbbiakban: XIX-K-1-y.). 1479. ő. e. 153.834/1957 sz. a termelőszövetkezeti földjogi törvény tematika vázlata. 1957. május 27. Az MSZPM Központi Bizottságának 1957. február 26-i ülésének a határozatában az időszerű kérdésekről és feladatokról az olvasható, hogy számos új törvény elkészítését is időszerűnek tartották. Valószínűleg 1957 márciusában került kidolgozásra a kormány 1957. második negyedévi munkaterve, viszont hosszabb időszakra is meghatározták a törvényhozás menetét. „A Központi Bizottság határozatából adódó egyes állami feladatok” című dokumentum a „Kormány elé” című része tartalmazta az új, tervezett törvények listáját, beleértve a földjogi törvényt is. Az előterjesztők közösen a földművelési és az igazságügyi miniszterek lettek. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_205_3131_3199/?pg=183&layout=s&query=f%C3%B6ldjogi (az anyag letöltése: 2022. október 31.). Az is lehetséges, hogy valamikor ez idő tájt döntöttek arról, hogy nem szükséges egy általános földjogi törvény elkészítése.

11 MNL OL XIX-E-1-z. 98. ő. e. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának ... 1958. számú törvényerejű rendelete a termelőszövetkezetek egyes földjogi kérdéseiről. 1958. december.

12 *Magyar Közöny* 1959. 29. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelete a mezőgazdasági termelőszövetkezetéről és a termelőszövetkezeti csoportról. 1959. március 19.

szüntetése voltak a fő célok, az egyéni érdek tompított formában jelenhetett csak meg (földjradék és haszonbérfizetés, földöröklés). Az állami beavatkozás a kollektív felé igyekezett bilenteni a „maradékot”, ami a földkárptólás után megmaradt és nem került vissza magánhasználatba. Ezeket a földeket „nyers módon” államosították, kárptólás nélkül, míg a nem államosított, de kényszerhasználatba és haszonbérbe vett földek tartós nagyüzemi közös használatba történő beintegrálását is előmozdították. A problémák forrását többek között a földkiadás jelentette, mivel hivatalosan elvileg több irányba is lehetséges volt a földek kivétele a közös használatból mind a kilépő tagok, mind pedig a kívülálló személyek számára.

1959 és 1961 között tömegesen kollektivizálták a magyar mezőgazdaságot, ami szükségessé tette olyan jogszabályok kiadását, amelyek a nagyüzemi gazdálkodáshoz voltak hangolva. Széles körű, átfogó jogalkotási munka vette kezdetét 1961-től, amelynek során terveztek egy új termelészövetkezeti törvényt, továbbá a mezőgazdasági szakágak keretjogszabályalkotásán belül egy általános földjogi törvénykönyv elkészítését.¹³ A Földművelésügyi Minisztérium Seres Imrét bízta meg azzal a feladattal, hogy készítse el a kódex tervezetét, amelyben a földtulajdoni és földhasználati viszonyokat általánosan szabályozzák. Mind ez a tervezet, mind pedig a készülöben lévő termelészövetkezeti törvény engedélyezte volna a termelészövetkezeteknek a földszerzést. Végül olyan értelmű döntés született, hogy ha nem is egy időben, de az új termelészövetkezeti törvény után megjelenhetne egy általános földjogi törvény is.¹⁴ Az új termelészövetkezeti törvény egy időre ekkor lekerült a napirendről, hogy majd a hatvanas évek közepén egy komplex, a gazdaság egészéhez kapcsolódó reformmal együtt újra előtérbe kerüljön. Számos földjogi kérdés és probléma maradt nyitva még ekkor, amelyeket csak részben tudtak a jogalkalmazás által megoldani. Ezek legtöbbször a földhasználatához kapcsolódtak.

A hatvanas években előtérbe kerülő földhasználati kérdések már a tömeges kollektivizálás során aktuálisak voltak, így például a nagyüzemek közötti területrendezések, a földhasználati cserék, a zártkerti és a háztáji földek használatának a rendezése, az illetményföldek használata, a kétlakiak által használt földekkel kapcsolatos kérdések, a tanyarendezés és az állami földek használata.¹⁵ A folyamatos „rendezések” kiterjedtek a különböző művelési ágú ingatlanokra is, így például a gyümölcsösökre, a szőlőterületekre és az erdőkre. A rendezések során tovább folytatódott a földhasználat társadalmisítása.

Az ingatlanok közös használatba történő egybevonását elősegítették a tagosítási, földösszevonási jogszabályok. Összesítő adatok híján nehéz megbecsülni azoknak az ingatlanoknak a területét, amelyeket ez az eljárás a hatvanas években érintett. A hatvanas évek első felében két nagy, országos átfogó munkálat vette kezdetét és részben végre is hajtották: az erdőrendezés, a belterületek, beleértve a háztáji területek felülvizsgálata és rendezése, továbbá ehhez

13 A jogászok egy része úgy vélte, hogy a tömeges kollektivizálás által önálló jogággá vált a termelészövetkezeti jog és a földjog is. Ez is lehetett az egyik oka annak, hogy napirendre került mindkettő kodifikálása úgy, mint 1953-ban, amikor az önálló jogágiságról a vita nagyobb erővel törhetett a felszínre az „új szakaszban”.

14 MNL OL Földművelésügyi Minisztérium Elnöki Főosztály (1945–1967) (a továbbiakban: XIX-K-1-b.). 579. ö. e. 2.442/1963. sz. a mezőgazdaság szakágazatait érintő keretjogszabályok kiadása. Földművelésügyi Minisztérium Titkársága, Igazgatási Osztály, észrevételek a földjogi törvény-tervezetre. 1963. február 1. Földművelésügyi Minisztérium Igazgatási Osztály, feljegyzés a földjogi törvény-tervezetéről. 1963. február 21. Földművelésügyi Minisztérium Titkársága, Igazgatási Osztály, feljegyzés a mezőgazdasági szakágazatok kodifikálására adott megbízások eddigi teljesítéséről. Pontos dátum nélküli, valószínűleg 1963 első fele.

15 MNL OL XIX-K-1-y. 1518. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztály, 44.204/1962. szigorúan titkos sz. előterjesztés egyes földbirtokpolitikai kérdésekről. Előterjesztés a MSZMP Mezőgazdasági Bizottságához egyes földhasználati kérdésekről. 1962. január 19.

kapcsolódóan a zártkertek felülvizsgálata és rendezése. Mindemellett különböző módszerekkel vettek állami tulajdonba földeket, például a földreform során juttatott földek megvonása által, kisajátítás által házhelyrendezés céljára, vagy például kényszerhasználatba vett földek kárpótlás nélküli állami tulajdonba vétele által.

FÖLDKIADÁSI KÖVETELÉSEK ÉS A NAGYÜZEMI FÖLDHASZNÁLAT BIZTOSÍTÁSA

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok által közös használatba átvett földek az összevonás és táblásítás után elvileg megbonthatatlanok voltak. Minél több ember lépett földdel be a kollektív gazdaságba, annál többen is léphettek volna ki a hároméves kilépési tilalom letelte után. Elméletileg az 1948-ban alakult csoportokból már 1951 őszétől ki lehetett lépni, de a kilépésekkel kapcsolatos központi vizsgálódások 1952 második felétől váltak intenzívebbé. 1952 végén és 1953 elején utasításba adták a termelőszövetkezeteknek és az állami szerveknek, hogy a közös művelésből földet kiadni nem szabad.¹⁶ A tagosított földek egyben tartása fontos szempont volt az „új szakasz” és a forradalom utáni földkárpótlások végrehajtása során is. A földvisszaadás és az állami tartalékingatlanok magánhasználatba adásának a korlátozását leginkább a kollektívizálást sürgető, a radikális módszereket alkalmazó pártkáderek szorgalmazhatták. A rákosista restauráció idején újra előtérbe került a földkiadás megtiltása, 1956 őszére pedig már az agrárpolitikai döntéshozatalra is hatással volt az egyre szörványosabb kilépési jelenség és a földek visszakövetelése.¹⁷

A fokozatosabb és lassúbb átalakulást támogatók értékék meg leginkább azt, hogy a lazább, a helyi adottságoknak jobban megfelelő körülmények között történő kollektív gazdálkodás elősegítheti, hogy a parasztság nagy része a földdel együtt lépjen be a termelőszövetkezetekbe. Arra is hangsúlyt fektettek, hogy fizessék a földtulajdonosok számára a földjáradékot és a földhasznóbért. Mindennek ellenére kérdéses az, hogy a tömeges kollektívizálás során a földdel kapcsolatos tényezők (a föld magántulajdonban maradhatott, földjáradékot és hasznóbért fizettek, a föld örökölhető volt) mennyire hatottak pozitívan az emberekre. Az általános földrendezés gyakorlatilag a földelvéttel volt egyenlő, a telekkönyvben pedig később részarányá alakult át a magántulajdonban lévő ingatlan.

A termelőszövetkezeti érdekekre hivatkozva a föld kiadását már a tömeges kollektívizálás idején megakadályozták a tanácsszervek, a termelőszövetkezetek, majd pedig belevonták a több ponton is az adott jogi szabályozásba ütköző joggyakorlatba az igazságszolgáltatási szerveket, a bíróságokat, ügyészségeket, továbbá a termelőszövetkezeti tanácsok megyei megbízottjait. A földkiadás megtiltásáról a termelőszövetkezetek vezetőit szóbeli értekezleteken és

16 Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (a továbbiakban: MNL GyMSVMSL) Csornai Járási Tanács Végrehajtó Bizottság Mezőgazdasági Osztály iratai (1950–1971) (a továbbiakban: XXIII. 211.) 11. i. cs. Földművelésügyi Minisztérium, a tszcs-ből kizárt vagy kilépett tag földkérdésének rendezése. 1953. január 5.

17 MNL OL M-KS 276. f. 93. cs. 654. ö. e. Feljegyzés a Győr-Sopron megyei termelőszövetkezetekben tapasztalt kilépési hullámról. 1956. szeptember 24. Szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság részére Vas, Győr, Zala, Somogy, Baranya megyék egyes termelőszövetkezeteiben tapasztalható kilépési törekvésekről. 1956. szeptember 27. MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 304. ö. e. 1956. szeptember 28. 2. A KV Mezőgazdasági Osztályának jelentése Vas, Győr, Zala, Somogy és Baranya megyék egyes termelőszövetkezeteiben tapasztalható kilépési törekvésekről. Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság részére Vas, Győr, Zala, Somogy, Baranya megyék egyes termelőszövetkezeteiben tapasztalható kilépési törekvésekről. 1956. szeptember 27.

írásos formában utasították.¹⁸ A földkiadás a hatvanas évek elején ismételten a hároméves kilépési tilalmi idő letelte után kezdett központi kérdéssé válni.¹⁹ A kilépés megakadályozása, az örökös földkiadási kérelmének elutasítása, a haszonbérbeadó szerződésbontási kísérleteinek megakadályozása időleges megoldásnak tűnt.²⁰ A társadalmi változások is hatással voltak a folyamatokra, az idősebbő tsz-generáció után a fiatalabb nemzedék egy része követelte a földeket még úgy is, hogy már elhagyta a mezőgazdaságot.

A vizsgált időszakban a földkiadás megtiltása a belső rendelkezések által a hatályban lévő jogszabályokkal ellentétes jogalkalmazást eredményezett. A törvényesség és jogbiztonság, alárendelve a termelőszövetkezeti érdekeknek, csökkent, és ez az állapot instabillá tehető a nagyüzemi közös földhasználatot. Az agrárreformerek sem nézhették tétlenül azt, hogy a láncreakció bármikor megindulhat, hiszen, ha a termelőszövetkezetek újból felbomlásnak indultak volna, az agrár- és szövetkezetpolitikai reformirányzat is megrekedett volna azon az úton, amely bizonyíthatóan volna az új koncepciók sikerességét. A termelőszövetkezeti törvény előkészítésekor a hatvanas években különösebben új elem a földkiadás tekintetében nem volt. Így például kötelezték volna a közgyűlést, hogy ne hozzon bizonyos esetekben földkiadási határozatot, az örökös nem vehetett volna használatba földet, ha nem volt mezőgazdasággal élethivatás-szerűen foglalkozó, a kivülálló földtulajdonosokkal meghatározatlan idejű haszonbérleti szerződést kötöttek, illetve meghosszabbították volna a kilépési tilalom határidejét.²¹

- 18 Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára (a továbbiakban: MNL GyMSMGyL) Győr-Sopron Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság Mezőgazdasági Osztályának iratai 1950–1965, a) íktatott iratok (a továbbiakban: XXIII. 9.a.). 36. ö. e. 21.157/1961. sz. Győr Megyei Bíróság, tsz tagok öröklésével kapcsolatos eljárás. 1961. június 14. MNL GyMSMSL XXIII. 211. 3. ö. e. 4097-1/1961. sz. a Csornai Járási Tanács Végrehajtó Bizottság Mezőgazdasági Osztály utasítása a bősárkányi tsz elnökének a kilépések és földkiadások megtiltásáról. 1961. december 21.
- 19 VARGA Zsuzsanna: „Földindulás” után. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle* 2009. 2. 250–255.
- 20 MNL OL MSZMP Politikai Bizottság (Intéző Bizottság) (1956–1989) (a továbbiakban: M-KS 288. f. 5. cs.). 263. ö. e. 1962. április 19. 6. Jelentés a tsz-ekből való kilépési törekvések vizsgálatáról. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság számára a termelőszövetkezetekből való kilépési törekvések vizsgálatáról. 1962. április 13. MNL OL XIX-K-1-b. 484. ö. e. 2.604/1963. sz. Földművelésügyi Minisztérium Minisztériumi Titkárság Jogi Osztály, Termelőszövetkezeti Tanács Titkárság, Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztály, termelőszövetkezetekből való kilépéssel és a haszonbérletek felmondásával kapcsolatos földjogi kérdések. 1963. szeptember, november, december. MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1964. 2. ö. e. 002/6/1963. sz. Termelőszövetkezeti Tanács Titkársága, feljegyzés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekből való kilépéssel és a haszonbérletek felmondásával kapcsolatos földjogi problémákról. 1963. november 20. 623/98/1964. sz. Termelőszövetkezeti Tanács Titkársága, körlevél a Termelőszövetkezeti Tanács Megyei Megbízottjának, a földkiadásokkal kapcsolatos problémák lerendezése. 1964. június 6. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltár Vasvári Járási Tanács V.B. Mezőgazdasági Osztály iratai 1949/1950–1969, a) általános iratok (1950–1969). 27. ö. e. 3.469/1965. sz. a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 860. számú állásfoglalása a tsz. közös vagyonához tartozó föld kiadása és az azzal összefüggő kérdések tárgyában, 1964. MNL GyMSMGyL XXIII. 9.a. 79. ö. e. 21.827/1966. sz. Földművelésügyi Minisztérium, a termelőszövetkezeti földkiadások kérdése. 1966. szeptember 9.
- 21 MNL OL Termelőszövetkezeti Főosztály iratai (1949–1967). 263. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium, 68.065/1962. bizalmas sz. előterjesztés az MSZMP KB Mezőgazdasági Bizottságához a termelőszövetkezetek működésére vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról. 1962. január 20. MNL OL XIX-K-1-y. 1518. ö. e. 44.277/1962. sz. Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztály, 44.277/1962. számú tájékoztató egyes földbirtokpolitikai vonatkozású jogszabályi rendelkezések értel-

Ugyanekkor, a hatvanas évek első felében Seres Imre írásai és például az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának forrásai is arra utalnak, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása épp az említett probléma megoldásának kínálkozott. A termelőszövetkezeten kívüli földtulajdonosok földjét különböző módszerekkel vették volna termelőszövetkezeti tulajdonba. Az ideológiai korlátok ellenére ez valószínűleg az adott helyzetben a politikai ingadozók számára is elfogadhatónak, vagy ha más nem, átmenetileg jó megoldásnak tűnhetett.

AZ ÚJ TERMELŐSZÖVETKEZETI TÖRVÉNY ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS A HOZZÁ KAPCSOLÓDÓ FÖLDJOGI KÉRDÉSEK

Az új termelőszövetkezeti törvény az agrárreform-munkálatok és az átfogó gazdasági reform előkészületeivel együtt került újra előtérbe a hatvanas évek közepén. A gazdaságirányítás egészét átfogó reformmunkálatok 1964/1965-től vettek lendületet.²² Viszonylag rövid időn belül, 1966 elejére már készen voltak az új termelőszövetkezeti törvény irányelvei. Az új törvény az 1963-as tervezetre épült.²³ A gazdasági mechanizmus reformjáról és a mezőgazdaságról szóló viták mellett a földjogi kérdéseket érintő viták kevésbé rekonstruálhatók.

Az 1957. évi termelőszövetkezeti földtörvény tervezete szerint a termelőszövetkezetek úgy is szerezhettek volna földet, hogyha előírták volna a tagoknak a földjeik kötelező átadását termelőszövetkezeti tulajdonba. Az 1958-as törvényerejű rendelet tervezete azt tartalmazta, hogy ha a földtulajdonos tagnak nem lett volna örököse, a föld automatikusan termelőszövetkezeti tulajdonba került volna. Az 1963. évi Seres-féle földjogi kódex tervezete is lehetővé tette volna e tulajdonforma létrehozását.

1965-ben jelent meg egy „földbirtokpolitikai csomag”, amely kiegészítette/módosította a földfelajánlások, földrendezések (földösszevonások) és a parlagföldek hasznosításának szabályozásait. A vizsgálódás szempontjából jelentős volt a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 860. számú állásfoglalása a tsz közös vagyonához tartozó föld kiadásáról és az azzal összefüggő kérdésekről 1964 folyamán. A jogalkalmazás olyan mértékben távolodott el a szabályozástól, hogy a jogi kereteket mindenképpen valahogy át kellett alakítani. Mindezt sürgőssé tette a társadalmi nyomás is, amely a hatvanas évek közepén sem enyhült. A párt- és állami szervek dokumentumaiból nehezen hámozható ki az, hogy vajon milyen mértékű volt a vita az agrárpolitikuskok, pártvezetők és jogalkotók között a földjogi kérdéseket illetően. Sejtethető, hogy az állami tulajdon elsőbbségét hangoztatók részéről lehetett ellenállás, viszont az agrárreformerek pozíciója ekkor rendkívül erős volt. Az állami tulajdonforma kiterjesztése nehezen lett volna elfogadható alternatíva, mivel olyan mértékű államosítás szinte sehol sem történt a tömbön belül, amely a közösen használt földek jelentős részét érintette volna. Bulgáriában és Romániában volt ebből a szempontból előrehaladottabb a helyzet, mivel ezekben az országokban igyekeztek például megszüntetni a földjáraadékokat, és a földek valamilyen formában kollektív tulajdonba kerültek.

A termelőszövetkezeti földhasználat biztosítására a megoldáskeresés nagyrészt a korábban már a problémával foglalkozó jogászokra hárulhatott. Seres Imre már az ötvenes évek első felétől elemezte a népi demokráciák földbirtokviszonyait és a termelőszövetkezetek használatában lévő földek tulajdoni és használati jogi vonatkozásait. Valószínűleg 1963 után to-

mezéséről. 1962. január 30. MNL OL XIX-K-1-b. 382. ö. e. 609/1963. sz. termelőszövetkezetbe és termelőszövetkezeti csoportba bevitt földek öröklése. 1963. május 21.

22 VARGA Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest 2001. 127–129.

23 Uo. 139–142.

vábra is a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása mellett érvelt, mint ahogy azt addig is tette.²⁴ 1965-ben jelent meg az egyik írása *A termelőszövetkezeti közös földhasználat tartósságának és a földtulajdonjog alapjának kérdéséhez* címmel az *Állam- és Jogtudomány* hasábjain. Mivel a cikk nehezen hozzáférhető, ezért csak találgatni lehet, hogy ebben is a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásának a kérdéskörét boncolgatta Seres az aktuális termelőszövetkezeti problémák kontextusában. Mindenesetre egyik jogásztársa, Nagy László, akivel együtt 1957-ben a szövetkezeti jogalkotás földről szóló részén együtt dolgozott, szintén írt cikkeket a földkiadás, földtulajdon és a földhasználat kérdéseire reflektálva. Kétségtelennek tűnik az, hogy 1965-ben jelentős háttérmunkálatok zajlottak nemcsak az agrárreform tekintetében (például ár- és adórendszer, termelőszövetkezetek gazdálkodása), hanem a termelőszövetkezetek földjogi kérdéseit érintően is. Így volt lehetséges az, hogy különböző javaslatokban és előterjesztésekben már 1966 elejére konkrét megoldásokkal álltak elő a központi apparátus szervei.

A földjogi kodifikációról csak nagyon kevés és szűrt információ került napvilágra 1953-tól kezdődően. Az agrárjogászok szakcikkeikben utaltak a folyamatban lévő munkálatokra, vagy nagyobb lélegzetű tanulmányokban tettek említést az épp aktuális földjogi kérdésekről és az azokra megfogalmazott jogelméleti és jogpolitikai válaszokról, illetve lehetséges vagy megkezdett jogszabályalkotásról. Nagy László a *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1965. évi 3. számában a termelőszövetkezeti önkéntesség kapcsán tért ki például a földkiadásokra és a fentebb említett 860. számú állásfoglalásra.²⁵ A háttérben minden bizonnyal folytak az elméleti előkészületek a jogászok között a közeljövőben tervezett gazdasági reformra és a termelőszövetkezeti jogalkotásra vonatkozóan. Nagy László és Seres Imre kifejezetten tájékozottak lehetnek, hiszen őket bevonták az ötvenes évek végén, a hatvanas évek első felében, majd pedig az 1967. évi törvények kidolgozásába is. A későbbi termelőszövetkezeti földtulajdon és az ahhoz kapcsolódó földmegváltási mechanizmus ekkortájt formálódhatott tovább. Összekapcsolhatták a földkiadást, az öröklést és a termelőszövetkezeti földtulajdont, ami ahhoz vezetett, hogy a termelőszövetkezetek a nem termelőszövetkezeti tagok nagyüzemi használatban lévő földjeit vásárolták meg gyakorlatilag részletekben, fokozatosan. Valószínűleg ez azért is volt elfogadható opció a hatvanas évek második felében, mert akkorra a gazdasági konszolidáció előrehaladott állapotban volt a nagyüzemi mezőgazdálkodás terén.

Nagy László egy másik, ugyancsak 1965-ben megjelent írásában arra utalt, hogy a tömeges kollektivizálás megvalósításához szükség volt arra, hogy fenntartsák a földmagántulajdont. Nagy véleménye szerint a szövetkezeti földtulajdon meghonosítása csak hátráltatta volna akkor a folyamatot.²⁶ Kérdéses, hogy a jogászok között milyen mértékű vita volt ezt a kérdést illetően, de Seres több tanulmányában is rámutatott arra, hogy az új tulajdonformát a dogmatikusok ellenezték.²⁷ Úgy tűnik, 1965-től kezdődően egyre inkább teret nyert az a nézet, hogy

24 DOMÉ Györgyné: Seres Imre (szerk.): A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései. Szemle. In *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 12. kötet. Szerk. MÁTRAJ László. Budapest 1962. 349–350. SERES Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában. *Jogtudományi Közlöny* 1963. 2. 75–76.

25 NAGY László: Szövetkezeti mozgalmunk alapelvei és a jogalkalmazás. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1965. 3. 48–50.

26 NAGY László: A földreform húsz év távlatából. *Jogtudományi Közlöny* 1965. 4. 129–130.

27 SERES Imre: A termelőszövetkezeti földtulajdon. *Jogtudományi Közlöny* 1957. 4–6. 128. SÁRÁNDI Imre: Seres Imre: A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben. *Jogtudományi Közlöny* 1959. 12. 692. SERES Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában. *Jogtudományi Közlöny* 1963. 2. 74–75. SERES Imre: A termelőszövetkezeti földtulajdon kialakulásáról. *Jogtudományi Közlöny* 1967. 3–4. 147–172.

nemcsak engedélyezni kellene a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozását, hanem jelentősen ki is kellene terjeszteni. A koncepció jó időzítéssel éppen illeszkedett is az agrárreform tervezett irányvonalába.

Az első komoly tapogatózás 1965-ben kezdődhetett, amikor az Államgazdasági Bizottság egyik ülésén szóba került a termelőszövetkezetek és a gazdasági mechanizmus kapcsán a termelőszövetkezeti földtulajdon. 1965 tavaszán Dimény Imre, a Mezőgazdasági Osztály vezetője felkérte az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH) vezetőjét, hogy készítse el egy összesítő kimutatást a termelőszövetkezetek használatában lévő földek tulajdoni viszonyairól. A kimutatásnak tartalmaznia kellett azt, hogy mennyi föld volt az állam, a termelőszövetkezeti tagok és családtagok, illetve a kívülállók tulajdonában. Az ÁFTH sokrétű munkálatai miatt az adatszolgáltatás későbbi időpontra tolódott, viszont már ekkor tájékoztatták például Nagy Lászlót a részadatokról, aki Seres Imrével korábban is részt vett a termelőszövetkezetek földjogi szabályozásának az előkészítésében.²⁸

Kétségtelennek tűnik, hogy a jogszabály előkészítése során az ÁFTH adatai alapján állapították meg a termelőszövetkezetek használatában lévő földek tulajdoni megoszlását. Az 1967. évi IV. számú törvény megszületése azonban még csak ekkor kezdődött.

Nagy László az 1966 elején megjelent cikkében a nem tsz-tagok földtulajdonáról több ponton is Seressel egyetértően fejtette ki nézeteit, inkább elvi eltérések jellemezték felfogását, amelyek a termelőszövetkezeti földhasználathoz kapcsolódó polgári jog alkalmazását érintették. Nagy szerint ekkor már „A végleges megoldást az élethivatásszerűen mezőgazdasággal nem foglalkozóknál – véleményem szerint a mezőgazdasági rendeltetésű földek örököségi korlátozásában kell keresnünk, amelyet a tulajdon megváltásának intézményével kell összekapcsolnunk.”²⁹

A hatvanas évek közepén folytatódtak a termelőszövetkezetekből a kilépések, és a kilépők egy része követelte vissza a közös használatba vitt földjének egy részét vagy teljes egészét. A földet haszonbérbe adó, illetve a földet öröklő tulajdonosok egy része is kérte a földek kiadását. A Földművelésügyi Minisztériumban mindeközben tovább dolgoztak a földhasználatot érintő egyes kérdésekről szóló anyagon, amely kiegészült a földtulajdon egyes kérdéseivel is, mivel azok a földbirtok-politikai intézkedések, amelyeket előirányoztak, jórészt a termelőszövetkezeti földhasználathoz és a földmagántulajdonhoz kapcsolódtak.³⁰ Az anyag címén történt módosítás jól illusztrálja, hogy a minisztériumban mennyire óvatosak voltak a földtulajdon kérdésében.³¹ 1965-ben ennek a jogszabály-előkészítésnek az eredményeként jelent meg a fentebb említett „csomag” a földvédelmi törvény kiegészítéséről, a földfelajánlásokról, a kiegészítő földrendezésekről és a kisajátításokról. A belterületek további felülvizsgálatáról és a kísérleti zártkertrendezésekről is ekkor határoztak.

Annak ellenére, hogy már 1965-ben folyt a földtulajdoni problémákra a megoldás keresése, amit az ÁFTH felmérése, illetve az Államgazdasági Bizottság egyik ülése is alátámaszt, az FM Földbirtokpolitikai Főosztályán 1965 szeptemberében a következőképpen értékelték a helyzetet:

28 MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1965. 3. ö. e. Mg/285/2. sz. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal, feljegyzés Dimény Imre számára a termelőszövetkezetek adataira vonatkozóan. 1965. április 27.

29 NAGY 1966. 10–11.

30 MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1964. 14. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium, előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottságához a földtulajdon és földhasználat egyes kérdéseinek rendezésére vonatkozó irányelvekről. 1964. december 30.

31 Uo. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, MSZMP KB Adminisztratív Osztály, szigorúan bizalmas sz. javaslat a Politikai Bizottság számára a földhasználat és a kisajátítás egyes kérdéseinek rendezésére vonatkozó irányelvekről. 1965. január 16.

„Hazánkban a földtulajdoni és használati viszonyok bonyolultak, elsősorban annak következtében, hogy nálunk a föld nincs egységes állami tulajdonban. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után a földhasználati viszonyok általában szocialista jellegűvé váltak. Átalakulóban lévő földtulajdoni viszonyaink között a földek tulajdonjoga háttérbe szorult a földhasználat mögött.

Földtulajdoni viszonyaink elmaradottabbak, mint az egészében véve szocialista jellegűnek tekinthető földhasználati viszonyok. A földhasználati viszonyok szabályozása nagymértékben segíti elő a földtulajdoni viszonyok szocialista jellegűvé válását. A földhasználat fejlődésének útja az, hogy a még meglévő más – nem tipikus szocialista jellegű – földhasználat vagy éppen egyéni földhasználat távlatban szocialista jellegűvé alakuljon át, a személyi földhasználat pedig állandósuljon azokon a területeken, amelyek a szocialista földhasználat szempontjából távlatban sem jöhetnek figyelembe. A jelenlegi földtulajdoni viszonyok megváltoztatása sem politikai, sem mezőgazdasági szempontból nem időszerű, fenntartásuk hátránnyal nem jár. A szocialista földhasználati viszonyok továbbfejlesztése a legcélszerűbb útja annak, hogy a földtulajdonjogi kérdések a termelés veszélyeztetése nélkül fokozatosan elvezessék jelentőségüket. [...]

A termelőszövetkezetek földhasználatával kapcsolatban, továbbá földbirtokpolitikai vonatkozásokban különösen az alábbi kérdéseket szükséges megvizsgálni:

1. A termelőszövetkezetek földhasználati rendszere.
2. A termelőszövetkezetbe bevitt földek kiadása.
3. A zártkertekben lévő háztáji földek használata.
4. A földek öröklése.
5. A kényszerhasznosításba vett földek tulajdonjogának rendezése.
6. A földek felajánlása.
7. Az illetményföldek használata.”³²

Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályán a feljegyzéshez és annak javaslataihoz számos megjegyzést fűztek hozzá, így például mind a földhasználati szabályozást, mind pedig a földek öröklésének a rendezését ideiglenes félmegoldásnak tekintették. Egyértelműnek tűnik, hogy ekkor már a földmagántulajdonba történő nagyobb mérvű állami beavatkozás gondolatával kacérkodhattak. Olyan intézkedés végrehajtását tervezhették, amelyben egyszerre vegyült össze a radikális és a fokozatos átalakítás igénye, s amely által a kérdést egy „középutas” megoldással rendezték. Valószínűsíthető, hogy 1965 októberében ezért „csak” egy földhasználati és részben a földtulajdoni viszonyokat is érintő földbirtok-politikai csomagot fogadtak el és léptettek hatályba.³³

32 MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1965. 14. ő. e. Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztály, a földtulajdoni és a földhasználati viszonyok továbbfejlesztésének útjai, feltételei, módszerei. 1965. szeptember 30.

33 MNL OL Minisztertanács jegyzőkönyvek és mellékleteik (1944–1990) Kállai Gyula kormánya 1965. június 30. – 1967. április 14. 325. számú jegyzőkönyv. 1965. október 14. 3./00347 A földtulajdon és földhasználat egyes kérdéseinek rendezéséről. 1965. évi 19. számú tvr. a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről szóló 1961. évi VI. törvény kiegészítéséről. 1965. évi 20. számú tvr. a földfelajánlás szabályainak módosításáról. 1965. évi 21. számú tvr. az 1960. évi 22. sz. törvényerejű rendelet kiegészítéséről. 19/1965. (X.24.) Korm. számú rendelet a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről szóló 1961. évi VI. törvény végrehajtása tárgyában kiadott 7/1962. (III.13.) Korm. sz. rendelet módosításáról. 20/1965. (X.24.) Korm. számú rendelet a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok lakóházépítése céljára rendelkezésre álló területek felhasználásáról. 21/1965. (X.24.) Korm. számú rendelet egyes erdőterületek felülvizsgálatáról és szántóföldi művelésbe adásáról. 2.031/1965. (X.24.) Korm. számú határozat a mezőgazdaságilag hasznosítható földek használatának és rendezésének egyes kérdéseiről.

Az MSZMP Politikai Bizottsága viszonylag rövid időn belül hozott döntést arról, hogy az illetékes szervek vizsgálják meg a termelészövetkezeti földhasználati és földtulajdoni viszonyok helyzetét, és készítsenek javaslatot a földbirtokviszonyok „továbbfejlesztésének” a lehetőségeiről. A Politikai Bizottság 1966. január 4-i ülésén már a nem termelészövetkezeti tagok, vagyis kívülálló földtulajdonosok földjeinek a termelészövetkezeti megváltásáról és így termelészövetkezeti tulajdonba vételéről, illetve állami megváltásáról és állami tulajdonba vételéről körvonalazódtak további elképzelések. Nyers Rezső például a következőket mondta ezzel kapcsolatban a jegyzőkönyv szerint:

„Az örökösödés- és földtulajdon kérdésével kapcsolatban: javaslom, hogy a Politikai Bizottság adja megbízatásként az osztály számára, folytasson vizsgálatokat, hogyan lehetne a termelészövetkezetek földjét termelészövetkezeti tulajdonná átváltoztatni, s ennek milyen konzekvenciái és milyen körülményei lennének. A kérdés már nagyon dörömböl az ajtón. Itt van az örökösödés, s előnyösebbnek tartanám, ha az állam nem váltaná meg a földeket. A mi álláspontunk a nacionalizálás, a szövetkezetesítés – bár látszólagos ellentmondás van – mégis közelebb visz bennünket. Adja ezt a Politikai Bizottság feladatul. Egyébként egyetértek azzal, ami itt van.”³⁴

A Mezőgazdasági Osztály a jelentésében, amelynek címe *A termelészövetkezeti mozgalom helyzetéről és irányelvek megszilárdításuk néhány feladatára* volt, felvázolta a Politikai Bizottság számára, hogy a termelészövetkezeti használatban lévő földek 17%-a volt állami tulajdonú, 15–20%-a pedig nem termelészövetkezeti tag, vagyis kívülálló tulajdonában volt. Az elhalálozások, kilépések és kizárások által nőtt a kívülálló földtulajdonosok száma és az ő tulajdonukban lévő földeknek az aránya. Ebből adódóan a termelészövetkezeteknek egyre több haszonbérletet kellett fizetniük a kívülállók számára. A termelészövetkezeti tagok tulajdonában volt a közösen használt földterületnek körülbelül a 65%-a, amely után a tagoknak földjáradékot kellett fizetni.³⁵

A jelentésben meghatározott irányelvek szerint megtiltották volna a termelészövetkezetekből a földkiadást az összes lehetséges esetben, vagyis kilépés, öröklés és haszonbérlet felbontása esetén. Az 1950-es évek végén felmerült szabályozás továbbfejlesztéseként (termelészövetkezeti tag örökös nélküli elhalálozása esetén a földje automatikusan termelészövetkezeti tulajdonba került volna) előirányozták a mezőgazdasági termeléssel nem élethivatás-szerűen foglalkozó örökösök földjeinek a megváltását.

Bár ekkor még nem tartották célszerűnek a földek tulajdonjogi helyzetének a megváltoztatását, mégis ez a cél konkretizálódott az anyagokban és a javaslatokban. Úgy vélték, hogy a készülöben lévő termelészövetkezeti törvényben az összes földjogi kérdést rendezhetik majd.

AZ ÖNÁLLÓ FÖLDJOGI TÖRVÉNY LÉTREJÖTTE ÉS A „FÖLDTULAJDON TÁRSADALMASÍTÁSA”

Az új termelészövetkezeti törvény 1966 első felében elkészült vázlatának az V. fejezetében, amely a közös vagyronról szólt, már a tsz tulajdon címszó alatt tartalmazta a tulajdonszerzés esetei között a megváltást. A földmegváltás így szerves része lett volna a termelészövetkezeti törvény földjogi rendelkezéseinek. A vázlatban azonban a következő is olvasható: „Megjegyzés:

34 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 384. ö. e. 3. Jelentés a termelészövetkezeti mozgalom helyzetéről és irányelvek megszilárdításuk néhány feladatára, jegyzőkönyv.

35 Uo. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. jelentés a Politikai Bizottság részére a termelészövetkezeti mozgalom helyzetéről és irányelvek megszilárdításuk néhány feladatára. 1965. december 10.

A vázlat a földtulajdon és földhasználat rendezésével kapcsolatos kérdéseket is felöleli, párhuzamosan azonban javaslat készül a földjogi vonatkozású rendelkezések esetleg külön törté-
nő kodifikálásának tematikájára is.³⁶

A földjogi kérdésekről készülő anyag címe *A termelőszövetkezeti földek tulajdona és használata* volt, amelyben felsorolták azokat az okokat, amelyek miatt beavatkoztak a föld-
birtokviszonyokba, miközben elsősorban a termelőszövetkezetek érdekeit tartották szem előtt.
A 9 millió katasztrális holdnyi (kh) közös használatú földből 2 millió kh volt állami tulajdon-
ban, 5,2 millió kh termelőszövetkezeti tagok tulajdonában, 1,8 millió kh pedig kívülállók tu-
lajdonában. Az anyagban az egyik földbirtok-politikai opció, a földkiadás megtiltása mellett
hosszasan sorolták a társadalmisítás lehetséges verzióit. Felvetették a fokozatos társadalmisítást
az öröklés korlátozása és a földfelajánlás által, az egyszeri aktuális történő azonnali megvál-
tásos és a fokozatos társadalmisítást. Ezenek belül további lehetőségek adódtak, így például a
termelőszövetkezeti vagy az állami földmegváltás, illetve a felvetett módszerek kombinálá-
sa.³⁷ 1966 tavaszán lényegében el is dönt, hogy a földmagántulajdon felszámolásának folyta-
tásaként a kívülállók földjeit termelőszövetkezeti tulajdonba fogják venni.³⁸

A földkiadások és a földek örökléséből fakadó földjogi kérdések megoldásának a kulcsá-
vá a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása és a földek fokozatos megváltása vált.
Mindezt összekapcsolták az addig még jogszabályi úton nem rendezett földjogi kérdésekkel,
amelyek egyébként a termelőszövetkezeti földhasználatot is érintették, így például az illet-
ményföldek és a zártkertek rendezésének a kérdésével. Ez is fontos érv volt egy különálló,
ámde szorosan a termelőszövetkezeti törvényhez kapcsolódó földjogi törvény elkészítése
mellett.³⁹ Ezzel részben ismét az 1953/1954 óta számos alkalommal tervezett, elkezdett és
félbeszakított jogalkotási munka folytatódott 1966 folyamán. A tervezett földjogi törvény
nem lehetett átfogó és általános földjogi kódex, viszont egységes földjogi szabályozásnak
szánták a rendezendő kérdésekről.

- 36 MNL OL XIX-K-1-b. 619. ö. e. Az új termelőszövetkezeti törvény vázlata. 1966. április. Részlet. V. fejezet. A közös vagyon.
- 37 A földjogi kérdéseket taglaló anyag már 1966 májusára elkészült. MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1966. 3. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium Titkárság, a termelőszövetkezeti földek tulajdona és használata. 1966. május 23. MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1966. 2. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium, előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottságához az új termelőszövetkezeti törvényről. 1966. május 25. MNL OL XIX-K-1-b. 619. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium Titkárság, javaslat a termelőszövetkezetek működése és gazdálkodása néhány főbb kérdése szabályozásának irányelveire. 1966. július 6. Részlet. VI. A termelőszövetkezeti földek tulajdona és használata (az „Előterjesztés a miniszterhelyettesi értekezlethez az új termelőszövetkezeti törvény irányelveiről” részeként). MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1966. 8. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium, javaslat a termelőszövetkezetek működése és gazdálkodása néhány főbb kérdése szabályozásának irányelveire. 1966. július 6. Utóbbin a Mezőgazdasági Osztály észrevételei olvashatók, ezek szerint a társadalmisítás lehetséges módozatai közül többet sem tartottak még időszerűnek.
- 38 Az agrárreformerek politikai tevékenységének eredményeként 1966 májusában a párt legfelsőbb szintjén módosult az az ideológiai tétel, amely szerint az állami tulajdonforma fejlettebb, mint a szocialista tulajdonformának tartott szövetkezeti tulajdon. Az egyenjogúsítás a reformfolyamat e szakaszán elvi-elméleti téren feltétele/kritériuma volt a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásának és nagymérvű kiterjesztésének. VARGA Zsuzsanna: *Modelltranszferek keletről és nyugatról: mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon 1949–1989*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest 2014. 271.
- 39 MNL OL XIX-K-1-b. 620. ö. e. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek időszerű földjogi problémáinak megoldása. Pontos dátum nélküli, valószínűleg 1966. július vagy szeptember.

Az MSZMP Politikai Bizottsága az 1966. szeptember 20-i ülésén vitatta meg a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló előterjesztést. A földtulajdon és a földhasználat egységének a létrehozására hivatkoztak és arra az érvre helyezték hangsúlyt, hogy a termelőszövetkezetek földhasználatának a biztosítása megkövetelte, hogy a földmagántulajdont fokozatosan társadalmasítsák. Ez azt jelentette, hogy a kívülálló személyek földjeit a termelőszövetkezetek megváltották. A megváltási árat 5 évi egyenlő részletben kellett kifizetni. Értelemszerűen, ha egy termelőszövetkezeti tag elhunyt és az örököse nem volt a termelőszövetkezet tagja, aki a haláleset után sem lépett be a termelőszövetkezetbe, akkor a földet megváltották. Ezzel a mechanizmussal hosszú távon fokozatosan felszámolhatták a földmagántulajdont.⁴⁰ A szemléletbeli változást jól érzékelteti, hogy nem a termelőszövetkezetekbe bekényszerített tulajdonosok földjeinek a társadalmasítását, hanem a kívülálló földtulajdonosokét rendelték el felülről jogszabály által. Lényegében az öröklést korlátozták úgy, hogy termelőszövetkezeti tag földjét csak termelőszövetkezeti tag örökölhette, mivel a kívülállónak a földje de facto a földöröklés után azonnal megváltás alá került.

A szeptember 20-i ülésen az előterjesztés a földtulajdon és a földhasználatot rendező új jogszabályok kidolgozását irányozta elő, és a javaslatok elfogadásával együtt úgy határoztak, hogy mind a termelőszövetkezeti törvény, mind pedig a földjogi törvény főbb szempontjait egyszerre kell majd a Központi Bizottság elé terjeszteni.⁴¹ A Mezőgazdasági Osztály szeptember végére kidolgozta mind a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésére, mind pedig a termelőszövetkezetek működésére vonatkozó főbb irányelveket és javaslatokat.⁴² Az elkészült előterjesztés szerint a földjogi törvényt 1967. augusztus 1-ig, míg a termelőszövetkezeti törvényt 1967. augusztus 31-ig kellett elkészíteni. 1966. október 4-én a Politikai Bizottság, majd pedig nem sokkal később, október 13-án az MSZMP Központi Bizottsága is napirendjére tűzte az előterjesztést, amelyben a földjogi kérdések a földtulajdon fokozatos szövetkezetesítése megjelölést kapták.⁴³ A földtörvény első vázlatos szövegtervezetét a Földművelésügyi

40 MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1966. 1. ő. e. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. előterjesztés az Államgazdasági Bizottság számára a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésére. 1966. augusztus 29. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. előterjesztés a Politikai Bizottság számára a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésére. 1966. szeptember 12. A KB külön készítette el a termelőszövetkezetekről szóló előterjesztést: MNL OL XIX-K-1-b. 620. ő. e. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. előterjesztés (tervezet) a Politikai Bizottság számára a termelőszövetkezetek működésének főbb kérdéseire. 1966. szeptember 7.

41 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 405. ő. e. 1966. szeptember 20. 11. Előterjesztés a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésére. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. előterjesztés a Politikai Bizottság számára a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztésére. 1966. szeptember 10.

42 MNL OL M-KS 288. f. 28. cs. 1966. 3. ő. e. MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály, szigorúan bizalmas sz. előterjesztés (tervezet) a Központi Bizottság számára a termelőszövetkezeti politikánk fejlesztésének főbb kérdéseire. 1966. szeptember 27.

43 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 406. ő. e. Szigorúan bizalmas sz. jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. október 4-i üléséről. 6. napirendi pont: előterjesztés a termelőszövetkezeti politikánk fejlesztésének főbb kérdéseire. MNL OL MSZMP Központi Bizottság (Ideiglenes Központi Bizottság) (1956–1989). 83. ő. e. 1966. október 13. 3. Agrárpolitikai javaslatok. MSZMP Politikai Bizottság, K8/70 szigorúan bizalmas sz. a Központi Bizottság határozata agrárpolitikai intézkedésekről, tervezet. 1966. október 6. I. A földtulajdon fokozatos szövetkezetesítése. (Módosított címe: A termőföldek fokozatos szövetkezeti tulajdonba vétele.)

Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztálya dolgozta ki, amelyet 1966. október 27-én a Kodifikációs Bizottság elé kívántak terjeszteni.⁴⁴

A politikai döntés megszületett, viszont különösebb társadalmi egyeztetés, felvilágosítás vagy tájékoztatás nem volt. Sem újságcikkekben, sem pedig tudományos írásokban nem közzöltek 1965 folyamán, illetve 1966 végéig semmit sem arról, hogy a termelőszövetkezetek használatában lévő földek társadalmisítását tervezik. Mivel a termelőszövetkezetek nemcsak a mezőgazdaságot is átalakító új üzemtípusként funkcionáltak, hanem a társadalmat is átformáló gazdasági egységként is, a földtulajdon kérdését összeköthették az új, szövetkezeti parasztsztyály kialakításának a kérdésével. Az MSZMP IX. kongresszusán, 1966. november 28. és december 3. között hivatalosan is döntést hoztak a gazdasági reform bevezetéséről. A kongresszus előtt három nappal a *Népszabadság* első oldalán jelent meg egy cikk *Az új magyar falu* címmel. Ebben a következő olvasható:

„Falvainkban megszűnt a kizsákmányolás. Új gazdálkodási rend alakult ki, és ennek megfelelő új társadalom, új, egységes parasztsztyály születik. Az új falusi embertípus, a szövetkezeti gazda típusa most kovácsolódik a mindennapi közös munka és együttes erőfeszítés során. Azt viszont meg kell érteni, hogy ez lassú, hosszan tartó folyamat. Hiszen sok száz éves falusi szokások, beidegződések, hagyományok kerülnek most mérlegre. A földtulajdon varázsereje, tekintélye megszűnt. A parasztemberek megszabadultak a vagyonszerzés, a földimádat kínzó bűvöletéből, melynek persze mindig is kényszerítő gazdasági okai voltak.”⁴⁵

A kongresszust az agrártémájú kérdések és ügyek uralták. Ez az esemény volt a magyar agrárreformerek egyik legnagyobb eredménye.⁴⁶ A pártvezetés ekkor közölte a nyilvánossággal, hogy a termelőszövetkezeti földek tulajdoni rendezését a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása által fogják megvalósítani.⁴⁷ A jogszabály ekkor már előkészítés alatt volt. Kádár János a kongresszus vitázáró beszédében a következőket mondta:

„Megcsinálhattuk volna persze azt is, hogy még hallgatunk róla nyolc hónapig. De azt hiszem, pártunkban éppen azért bíznak a dolgozó tömegek – a parasztság is –, mert nem tartunk a hátsó zsebünkben titkos dolgokat, hanem egyenesen és felelősen megmondjuk a parasztsztyagnak: ez az ország érdeke, ehhez fűződik az ő érdeke is, ez segíti egyéni boldogulását.”⁴⁸

A termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása lehetséges, hogy az ötvenes években is megtörtént már néhány esetben helyi szinten. A levéltári források azonban a kongresszuson tett megállapítások ellenkezőjét támasztják alá, mivel a földtulajdonosok ragaszkodtak a magántulajdonhoz. Azok, akik a hatvanas években lemondtak a földjuttatásról vagy felajánlották földjüket, elsősorban a gazdasági és pénzügyi helyzetük miatt kényszerültek átadni ingatlanukat az állam számára. A magánérdekeket valóban figyelembe vették olyan mértékben, hogy a földek társadalmisítása megváltás által történt, vagyis a termelőszövetkezetet fizetett bizonyos

44 MNL OL XIX-K-1-b. 620. ő. e. Az új földjogi törvény problematikája. 1966. október. A földtörvény első tervezete a Kodifikációs Bizottság 1966. október 27-i ülésére. Az új termelőszövetkezeti törvény előkészítésére alakult Kodifikációs Bizottság összetétele a következő volt: Molnár Imre, Sylvester Domokos, Gábor Mátyás, Szemes Lajos, Főris Imre, Tar Imre, Szép György, Géczy Kálmán, Lévay Tibor, Nagy László, Seres Imre.

45 *Népszabadság* 1966. 278. 1. Az új magyar falu.

46 PAPP István: *Fehér Lajos – Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Budapest–Pécs 2017. 316–319.

47 *Népszabadság* 1966. 281. 5. Kádár János elvtárs előadói beszéde. *Népszabadság* 1966. 285. 6–7. Fehér Lajos: Szocialista alapokon fejlődik a magyar falu.

48 *Népszabadság* 1966. 286. 2. Kádár János elvtárs vitázáró beszéde.

összeget a tulajdonosoknak.⁴⁹ A gazdasági reformhoz kapcsolódóan pedig az is lényeges szempont, hogy a termelőszövetkezetek önálló gazdálkodását minden bizonnyal elősegítette az, hogy a tulajdonában lévő földeken folyhatott a termelés. A termelőszövetkezet érdeke volt a földhasználat biztosítása, a földgazdálkodás megerősítése és a termelési önállóság.

1967 februárjára elkészült egy szövegtervezet, majd pedig tovább folyt a földjogi törvény szövegezése 1967 augusztusáig.⁵⁰ Több vitatott pontot is még megtárgyaltak és egyeztettek 1967 nyarán.⁵¹ Év közben jelentek meg újságcikkek a témában, illetve három olyan tanulmány, amelyek konkrétan a termelőszövetkezeti földtulajdon kérdéskörével foglalkoztak. Az elsőt Tar Imre írta és a *Társadalmi Szemle* 1967. évi 1. számában tették közzé, a másodikat Seres Imre, és a *Jogtudományi Közlöny* 1967. évi 3–4. számában jelent meg. A harmadikat Nagy László írta *A termelőszövetkezeti földtulajdonról* címmel, és az *MTA Értesítőjének* 12. számában publikálták.⁵²

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló törvényjavaslatokat a kormány az 1967. augusztus 31-i ülésén tűzte napirendre. Az Országgyűlés 1967 őszén megszavazta a törvényeket, amelyek 1967. október 11-én jelentek meg a *Magyar Közlönyben*.⁵³ A földjogi törvény az említetteken kívül szabályozta a személyi földtulajdont és földhasználatot, s ezáltal maximalizálták a magánszemélyek tulajdonában és használatában lévő földterületeket a zártkertekben és a belterületen. Kezdetét vette ezzel a szisztematikus zártkertrendezés. A magyar jogalkotó a földjogi törvény elkészítésével egy rendkívül sajátos jogi szabályozást produkált, amelyhez hasonló jogi mechanizmust sem a szocialista tömbben, sem pedig a világon nem találhatunk. A földmagántulajdon fokozatos felszámolását úgy hajtották végre, hogy a tagok a saját földjükből felhalmozódó anyagi eszközökből saját földjük megváltását fizették ki később a termelőszövetkezet nevében. Ez valószínűleg valóban egyedülálló volt az egész világon.

- 49 MNL GyMSMSL Kapuvári Járási Tanács Végrehajtó Bizottság Mezőgazdasági Osztály iratai (1950–1969). 28. ö. e. 7.010/1967. sz. Irányelvek a termelőszövetkezeti kongresszuson részt vevő kommunisták számára. Pontos dátum nélküli, valószínűleg 1967. február. A Termelőszövetkezetek I. Országos Kongresszusára 1967. április 20. és 22. között került sor. PAPP 2017. 323–325.
- 50 MNL OL XIX-K-1-y. 1614. ö. e. Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztály, 35.342/1967. sz. a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló törvény előkészítése, tervezet, 1967. évi ... törvény a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről. 1967. február 17. MNL OL XIX-K-1-y. 1624. ö. e. 36.500/1967. sz. előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a földtulajdon és földhasználat egyes kérdéseiről, 1967. június 15. 1967. évi ... törvény a földtulajdon és a földhasználat egyes kérdéseiről. 1967. június 12.
- 51 MNL OL XIX-K-1-b. 620. ö. e. Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, feljegyzés a termelőszövetkezeti és földjogi törvény és a végrehajtásukról szóló kormányrendeletek tervezetével kapcsolatos eldöntendő kérdésekről. 1967. június 23.
- 52 TAR Imre: A földtulajdon továbbfejlesztésének útján. *Társadalmi Szemle* 1967. 1. 25–31. SERES Imre: A termelőszövetkezeti földtulajdon kialakulásáról. *Jogtudományi Közlöny* 1967. 3–4. 147–172. NAGY László: A termelőszövetkezeti földtulajdonról. *MTA Értesítője* 1967. 12. 749–759.
- 53 *Magyar Közlöny* 1967. 68. 1967. évi IV. törvény a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről, 1967. október 11. *Magyar Közlöny* 1967. 68. 1967. évi III. törvény a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről, 1967. október 11.

ÚJABB KÍSÉRLET EGY ÁLTALÁNOS FÖLDJOGI KÓDEX ELKÉSZÍTÉSÉRE, 1967–1968

A földjogi törvény nagyarányú változásokat idézett elő rövid és hosszú távon is a magyar földbirtokviszonyokban. A korszakban megjelent földjogi tankönyvek is megerősítik, hogy ennek ellenére tervezték egy önálló, általános földjogi törvénykönyv elkészítését.⁵⁴ Valószínűsíthető, hogy ez ekkor az agrárreformerek érdeke is volt (elvileg már 1953-tól részben a törvényesség megerősítése címén kodifikálták volna a földjogot, továbbá a termelősövetkezeti-földjogi törvény páros koncepció is a reformgondolkodásuk kiindulópontjaként szolgálhatott), mivel az általános földjogi törvénykönyv megerősítette volna az új tulajdonforma jogi-ideológiai koncepcióját. Bár Seres Imre nem tért ki sem a földjogi tankönyvben, sem pedig más írásában rá, de több újságcikk is megerősíti, hogy 1967/1968-ban nemcsak tervezték, hanem el is kezdték újra kodifikálni a földjogot, és a cél egy általános földjogi törvénykönyv kidolgozása volt. Mivel ez akkor ismét elmaradt, Seres az 1969-es tankönyvben erre reflektálhatott, amikor arra célzott, hogy a jövőben szükséges lesz a kódex elkészítése. Az, hogy Seres közvetlenül nem utalt a kódex előkészítésére, azt jelzi, hogy a földjog kodifikációja egy sokkal összetettebb politikai kérdés része lehetett. Lehetséges, hogy gazdaságpolitikai érdekek és nézetek ütköztek egymással a politikai döntéshozatal magasabb szintjein.

1967 szeptemberének végén, amikor elfogadta az Országgyűlés a termelősövetkezeti és a földjogi törvényt, Illés Dezső, Somogy megye friss képviselője a felszólalásában nemcsak a földreformos ügyekre és a földkártalanításokra tért ki, hanem ezzel összefüggésben arra is, hogy éppen a kifejtett földjogi kérdések miatt lett volna szükséges egy egységes földjogi törvénykönyv megalkotása.⁵⁵

„Az országgyűlés mostani napirendjén levő törvényjavaslatnak természetesen nem lehet célja a földdel kapcsolatos valamennyi kérdés átfogó szabályozása. Később azonban mindenképpen szükség lesz megfelelő rendelkezésekre. Javaslom az országgyűlésnek, hogy szorgalmazza az egységes és általános földjogi kódex kiadását. Szükséges volna, hogy ez a kérdés egy éven belül a parlament elé kerüljön.”⁵⁶

Az MSZMP Heves megyei Bizottságának és a Megyei Tanácsnak a napilapja, a *Népújság* 1967. szeptember 13-án közölt egy cikket *Kié a 60 négyyszögöl* címmel. Ebben tényként említették azt, hogy készülöben volt egy földjogi kódex:

54 *Mezőgazdasági jog*. Szerk. NAGY László – SERES Imre. Budapest 1966. 26–27. Az 1969-ben megjelent magyar földjogi egyetemi tankönyvben megismételték az 1966-ban megjelent mezőgazdasági jogi tankönyv vonatkozó részét, vagyis azt, hogy a földjog nem volt kódexben összefoglalva, de 1969-ben már hozzátették, hogy a közeljövőben szükségessé fog válni az első magyar földjogi kódex elkészítése. Ugyanezt megismételték az 1974-ben megjelent kiadásban is. A korábbi kodifikációs kísérletekre azonban nem tértek ki, s azokról így semmi sem olvasható e tankönyvekben, viszont legalább azt megtudni belőlük, hogy a földjog kodifikációját szükségesnek tartották a tankönyvek megírásakor. *Mezőgazdasági jog I. Földjog*. Szerk. SERES Imre. Budapest 1969. 29–30. *Földjog*. Szerk. SERES Imre. Budapest 1974.

55 *Somogyi Néplap* 1967. 232. 2. Illés Dezső: A földjoggal összefüggő régi rendeleteket revízió alá kell venni. Az Országgyűlés 7. ülése 1967. szeptember 29-én. In *Országgyűlési Napló* 1967. I. kötet. Budapest 1975. Illés Dezső felszólalása. 464–468. Dimény Imre mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter a felszólalásra adott válaszában helyeselte a javaslatot, úgy vélte azonban, hogy egy évnél mindenképpen több időt fog igénybe venni a kódex elkészítése. Uo. 494.

56 *Somogyi Néplap* 1967. 232. 2. Illés Dezső: A földjoggal összefüggő régi rendeleteket revízió alá kell venni.

„A jó jogi döntésekhez fontos a mához alkalmazkodó jogszabály-gyűjtemény, vagyis a készülő földjogi kódex. Várják, hogy ez a korszerű törvény biztosítja a földtulajdon, a birtok, a használat, a jelen realitásához, a társadalom igényeihez szabott jogi szabályozást.

E törvény birtokában igyekeznek megoldani a földdel kapcsolatos valamennyi problémát, vagyis a földek rendeltetésszerű használatának, védelmének biztosítását. A földhasználat megnyugtató rendezésével szolgálják majd a termelés biztonságát.”⁵⁷

Nemcsak újságcikkek, hanem levéltári forrás is utal a földjogi kódex előkészítésére, egészen pontosan egy feljegyzés 1967 szeptemberéből. A feljegyzés az Országgyűlés Jogi, Igazgatási és Igazságügyi Bizottságának üléséről készült, amelyen felvetődött az, hogy a nagyüzemi közös használatban lévő földek és az I katasztrális holdon aluli magánhasználatú földek esetében ne legyen szükség hatósági engedélyre a művelési ágváltozáshoz. A bizottság a feljegyzés szerint egyetértett abban, hogy ez a kérdés nem a földjogi törvényben, hanem külön, vagy pedig a földjogi kódex keretében szabályozandó.⁵⁸ Mindez alátámasztja azt a feltételezést, hogy már ekkor, az 1967. évi földjogi törvény kidolgozásakor és annak kidolgozása után is napirenden volt egy általános földjogi kódex elkészítése és kiadása a közeljövőben. Soós Gábor mezőgazdasági és földművelésügyi miniszterhelyettes egyik 1967. decemberi nyilatkozatában a tsz-törvény és a földtörvény végrehajtásáról beszélve tért ki arra, hogy mivel a földtörvény a termelészövetkezeti földtulajdont és földhasználatot, illetve az állampolgárok földtulajdonával összefüggő legalapvetőbb kérdéseket szabályozta, szükség lesz egy földjogi kódexre: „De más földjogi kérdések szabályozására is sor kerül majd az egységes földjogi kódex későbbi megalkotása keretében.”⁵⁹

1968 februárjában és júniusában is jelent meg olyan cikk, amelyben a közeljövőben megjelenő földjogi kódexet is említették.⁶⁰ A Somogy Megyei Végrehajtó Bizottság üléseinek a jegyzőkönyveiben találni olyan jelentést, amelyben a készülő földjogi kódexre utaltak. Az 1968. május 27-i *Jelentés az új termelészövetkezeti, a földjogi és földhasználati törvények végrehajtásának állásáról* tartalmazta Sási János hozzászólását, amely a következőképpen hangzott: „A most készülő telekrendelet és földjogi kódex nagy segítséget ad a törvények sikeres végrehajtásához.”⁶¹ A *Jogtudományi Közöny* hasábjain pedig Szalay László 1968 végén, a 11–12. számban megjelent cikkében, melynek címe *A föld különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozások néhány kérdése* volt, tért röviden ki a következőkre:

„A földtulajdoni és földhasználati viszonyok jelenlegi jogi szabályozása azonban nem tekinthető lezártnak. Véleményünk szerint egyrészt azért nem, mert nem túlságosan távoli perspektívában feltétlenül szükségesnek mutatkozik az egységes földjogi kódex kibocsátása, másrészt a különleges rendeltetésű földekre vonatkozó hatályos jogi szabályozás olyan belső

57 *Népújság* 1967. 216. 3. Kie a 60 négyesögöl?

58 MNL OL XIX-K-1-b. 619. ö. e. 9-636/1967. sz. feljegyzés az Országgyűlés Jogi, Igazgatási és Igazságügyi bizottságának üléséről. 1967. szeptember 22.

59 *Népszabadság* 1967. 291. 3. A tsz- és a földjogi törvény végrehajtásáról. Dr. Soós Gábor mezőgazdasági és földművelésügyi miniszterhelyettes nyilatkozata.

60 *Petőfi Népe* 1968. 33. 4. Az új földtörvény és végrehajtása; *Kelet-Magyarország* 1968. 142. 3. Háromszáz jogszabály helyett kettő.

61 https://library.hungaricana.hu/en/view/SOMOGYMSZMP_C_1968/?query=f%C3%B6ldjogi%20k%C3%B3dex&pg=554&layout=s (az anyag letöltése: 2021. július 13.).

ellentmondásokkal telített, amelyeknek feloldása esetleg már az egységes kódex kibocsátása előtt is szükségessé válhat.”⁶²

1968 után a földjogi kodifikáció a nyolcvanas évek közepe táján, második felében került újra előtérbe. A földről szóló törvény (1987. évi I. törvény) pedig 1987 áprilisában jelent meg, és egy-két évig szabályozhatta a földbirtokviszonyokat Magyarországon. A majdnem két évtized között azonban lehetséges, hogy felmerült az egységes, általános kodifikáció annak ellenére, hogy erre a publikált és nyilvánosságnak írt cikkek, írások nem utalnak. A Magyar Jogász Szövetség VII. Országos Kongresszusán 1969 májusában például külön szekciót tartottak *A földjog néhány időszerű kérdése* címmel.⁶³ Az ilyen és ehhez hasonló eseményeken könnyen szóba kerülhetett a régóta elhúzódó földjogi kodifikáció, de a további források felkutatása is még várat magára. A politikai erőviszonyokban bekövetkezett változások nagy hatással lehettek a nagyobb szabású jogszabályalkotásokra. Különösen érdekes a hatvanas évek második felének általános földjogi kodifikációjának kérdése azért is, mert a hetvenes évek elején megjelent az új, általános szövetkezeti törvény (1971. évi III. törvény a szövetkezetekről). A gazdasági reformokat azonban ekkortájt már megakasztotta az erősödő keményvonalas réteg a pártvezetésben. Mindazonáltal nem kizárt, hogy az általános szövetkezeti törvény megjelenésével párhuzamosan tervezték egy általános földjogi törvénykönyv megjelenését is.

Az 1967. évi IV. törvény alapján folytatódott a földbirtokviszonyok átalakítása, miközben a törvény egy későbbi általános földjogi kódex alapvető rendelkezéseit is tartalmazta, ezáltal a földtörvény is a földjogi kodifikáció részének tekinthető. A törvénnyel a földkiadás kérdését is rendezték, méghozzá úgy, hogy hivatalosan nem kellett azt megtiltani. A termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása illeszkedett a gazdasági reform egészébe azzal, hogy megpróbálták egyenjogúsítani a termelőszövetkezeti tulajdont az állami tulajdonformával. A földmegváltás termelőszövetkezeti mechanizmusa valószínűleg Seres Imre és Nagy László korábbi jogszabály-előkészítési munkálataiból eredt, amelyet ekkor fejlesztettek tovább. Valószínűsíthető, hogy Seres Imre az 1967/1968-as földjogi kodifikációban is részt vett. A földbirtokszerkezet átalakításának „eredményeként” 1990-re a termelőszövetkezetek használatában álló földek csupán 35%-a volt magántulajdonban.⁶⁴

ÖSSZEGRZÉS

A földjog kodifikációja 1953-tól kezdődően, még ha eleinte csak részben is, de az enyhébb, puhább gazdaság- és agrárpolitikai irányvonalhoz kötődött. Az „új szakaszban” került előtérbe a földhöz kapcsolódó tulajdonformák kérdésköre is. Az átmeneti időszak jogalkotási koncepciója a lassúbb, fokozatosabb átalakulásra épült, amit viszont a radikális rákosisták-sztálinisták elvetettek, de még később a Kádár-féle vezetésnek sem volt érdeke azt teljes egészében adaptálni. Az agrárreformerek azonban egyértelműen valamiféle folytonosságot is képviseltek ebben a tekintetben az ötvenes évek első felétől, mivel a kodifikáció során a re-

62 SZALAY László: A föld különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozások néhány kérdése. *Jogtudományi Közöny* 1968. 11–12. 610–611.

63 *Tanácsok Közönye* 1969. 14. Magyar Jogász Szövetség közlemény, tájékoztató a Magyar Jogász Szövetség VII. Országos Kongresszusáról. 1969. március 19.

64 ROMÁNY Pál: Földbirtok-politika és földtulajdon Magyarországon. *Magyar Tudomány* 2005. 1. 101.

formszemléletet ötvözték az adott társadalmi-gazdasági viszonyokban rejlő reális vagy vélt lehetőségekkel.

A termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása korlátozott mértékben valószínűleg még 1957-ben sem okozott volna különösebben nagyobb politikai nézeteltéréseket. A bevezetése ekkor mégis elmaradt. A termelőszövetkezet tulajdonába kerülő föld legfőbb előnye az lehetett, hogy lépcsőzetesebb fejlődést képezhetett a földmagántulajdon kollektivizálása során elsősorban azáltal, hogy az nem, vagy nem csak a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyból eredt. Mivel az agrárreformerek a termelőszövetkezetek egyenjogúsítására is törekedtek, ezért egy ilyen tulajdonforma a számukra lehetett a legelfogadhatóbb. A termelőszövetkezeti önállóság bővítésére és a már évtizedes földjogi konfliktusok megoldására kínált opciót a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása. Kétségtelenül a termelőszövetkezeti érdekeket helyezték a középpontba azért, hogy hosszú távon is biztosítsák a közös, kollektív nagyüzemi földhasználat integritását. Másrészt, a földtörvény által jogszabályban rögzült a háztáji, a zártkert és a személyi földtulajdon és földhasználat intézménye, amelyek így szerves részei lettek a magyar szövetkezeti szocialista földbirtokviszonyoknak és földbirtokszervezetnek.